

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראל זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֲמֵדָה יְמִיִּם HEMDAT YAMIM

ראה תשע"ז

פרשת שבוע

וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ד'

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

בימים מיוחדים אלה, שאומנם גם קשים, מתגלה עוצמתו הרוחנית של עם ישראל. הנופלים בגבורתם ומשפחותיהם, בתעצומות הנפש שהן מגלות, נעטפים בחיבוק חזק של כל עם ישראל מכל המגזרים. העם בארץ שותף עם אחיו בתפוצות, בהתמודדות מול הרצחנות והשנאה התהומית. יחד נוכל להתמודד, בראש מורם, עם האתגרים. יחד נוכל להמשיך לבנות את ארץ ישראל ומדינת ישראל לתפארה, יחד נבנה חברה מוסרית וצודקת, כראוי לבניהם ונבנותיהם של אברהם ושרה. יחד נבנה גם את בית חיינו במקום אשר יבחר ד'.

פרשתנו, פרשת ראה היא הפרשה בה עוסקת התורה בבית הבחירה "המקום אשר יבחר ד'". ביטוי זה מופיע לראשונה בתורה בפרשתנו וחוזר על עצמו פעמים רבות (שש עשרה פעמים) בהקשרים שונים. הביטוי מופיע בהקשר של החובה לבנות את בית המקדש (דברים י"ב ה, רמב"ם פ"א מה' מלכים ה"א) איסור שחטי חוץ (י"ב יא, יד, יח) מצוות שחיטה (י"ב כא) מצוות מעשר שני (י"ד כג, כד, כה) בכור בהמה טהורה (ט"ו כ) קרבן פסח (ט"ז ב, ו, ז) ועליה לרגל בשלשת הרגלים (ט"ז יא, טו, טז).

נשאלת השאלה, כיצד מתברר היכן הוא המקום שאותו בחר ד'?

בפרשת העקידה רומזת לנו התורה על הקשר שבין מקום העקידה למקום בו עם ישראל יראה לפני ד'. וז"ל הכתוב:

"וַיֵּשֶׁא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא וַהֲגִה אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּסֶבֶךְ בְּקִרְיָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנֹו: וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא יְקִנֵּק יִרְאָה אֲשֶׁר יֵאמַר הַיּוֹם בְּהַר יְקִנֵּק יִרְאָה" (בראשית כ"ב יג-יד).

קשר זה מופיע במפורש רק בספר דברי הימים, שנכתב בידי עזרא הסופר, בתחילת ימי הבית השני - בתקופה הפרסית. וז"ל הכתוב:

"וַיִּקַּח שְׁלֹמֹה לְבָנוֹת אֶת בֵּית יְקִנֵּק בִּירוּשָׁלַם בְּהַר הַמִּזְבֵּיחַ" (דברי הימים ב ג' א).

חז"ל מסרו לנו כי שמואל הנביא, שאול המלך ובעיקר דוד המלך התייגעו רבות במציאת המקום (עיינו כדוגמא בילקוט שמעוני פרשת שופטים רמז תתקי על דברי הכתוב "בניות ברמה"). על כך נאמר בספר תהילים:

"שִׁיר הַמַּעֲלוֹת זְכוֹר יְקִנֵּק לְדוֹד אֶת כָּל עֲנוֹתוֹ: אֲשֶׁר נִשְׁפַּע לִיקְנֵק נְדָר לְאָבִיר יַעֲקֹב: אִם אָבֹא בְּאֵהָל בֵּיתִי אִם אֶעֱלֶה עַל עָרֶשׁ יְצוּעִי: אִם אֶתֵּן שִׁנַּת לְעֵינַי לְעַפְעָפֵי הַנְּוִמָה: עַד אֶמְצָא מָקוֹם לִיקְנֵק מִשְׁכְּנֹת לְאָבִיר יַעֲקֹב: (קל"ב א-ה).

רבי משה בן נחמן, הרמב"ן, שחידש את הישוב היהודי בירושלים לפני כשבע מאות וחמישים שנה מחדש לנו חידוש עצום. וז"ל: "וכן על דרך הפשט "המקום אשר יבחר ה' אלהיך בוי", כל שיבנו שם בית המקדש לה' הכל מרצון ה' " דברים י"ז טו). לפי דבריו, הבחירה של המקום בידי עם ישראל ובידי מלך ישראל, שנבחר על ידי עם ישראל, מגלה את רצון הקב"ה בנדון זה.

הרמב"ן מעניק כאן כח עצום לעם ישראל והופך את כלל ישראל למי שיש לו כח נבואי.

כשם שיש אנשים מיוחדים, שזכו בזכות עבודה קשה והליך התעלות מפרך, לקשר מיוחד עם הקב"ה והם זכו לנבואה המגלה את רצון ד', כך יש לכלל ישראל, לעם ישראל, לכנסת ישראל הכח המיוחד לגלות מהו המקום אשר יבחר ד'!

הבה נתפלל כי גם אנו, בזכות אבותינו וכל הדורות שקדמו לנו ובזכות אחדות ואהבת חינוך שלנו, נזכה לגלות ולכוון לרצון ד' גם בדברים נוספים ושוב לקיים את כל המצוות שזכורות בפרשתנו תחת הכותרת של "המקום אשר יבחר ד'".

<p>לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל</p>	<p>לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל</p>	<p>לע"נ מרת סוזי (שרה) ונגורובסקי ע"ה נלביע"י בתמוז תשע"ד</p>	<p>לע"נ הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלביע"י כ"א באדר א' תשע"ד</p>	<p>לע"נ הרב אשר וסרטייל ז"ל נלביע"י ט' בכסלו תשס"ט</p>
---	---	---	--	--

לע"נ מר שמואל שמש ז"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה', נלביע"י י"ח בסיוון תשע"ד

ERETZ HEMDAH
2 Brurya St. P.O.B 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה ע"ר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

web-site: www.eretzhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט www.yeshiva.org.il

חמדת הדף היומי

האם בית דין מאמינים לשליח שלהם יותר מאדם אחר

הרב בניה קניאל

הקדמה

הגמרא (מועד קטן טז ע"א), במסגרת הדיון על דיני מנוחה, דנה במי שמזמנים אותו לדין ומבזה את שליח בית הדין או את בית הדין ולכן מנדים אותו. הגמרא כותבת ששליח בית דין יכול לספר שהאדם המוזמן לדין ביזה אותו או את בית דין ואין בכך משום לשון הרע. הרי"ף (דף ח עמוד א מדפי הרי"ף) מצטט במקום את הגמרא ממסכת בבא קמא (דף קיב עמוד ב) ששליח בית דין נאמן כשני עדים לעניין נידוי. דברי הרי"ף מבארים את הגמרא שלנו. דברי שליח בית הדין הם לא לשון הרע כי יש להם משמעות לפסיקת הדין, בדיוק כפי שכל פעם שעדים מעידים בבית דין אין בעיה הלכתית של לשון הרע. ההלכה הזו משמעותית לדיני נידוי של מי שמבזה את בית הדין, כי במקרים רבים שליח בית הדין מגיע אל המוזמן לדין והוא היחיד שיכול לספר איך הגיב המוזמן לדין. במאמר שלפנינו נבאר שני עניינים.

1. האם השליח נחשב כשני עדים לגבי כל דבר (לעניין ממונות, נפשות)?
2. מדוע שליח בית דין נאמן כשני עדים?

נאלו דברים השליח נאמן להעיד

הגמרא נבא קמא (דף קיב עמוד ב) כותבת ששליח בית דין נאמן כשני עדים לומר שהאדם לא הסכים לבוא לבית הדין, אבל רק מנדים על פיו ולא כותבים שטר נידוי (פתיחה בלשון הגמרא) על פי דבריו. הגמרא מבארת שכשכותבים שטר, המוזמן לדין מפסיד ממון (רש"י – המוזמן לדין צריך לשלם את דמי כתיבת השטר), ולכן השליח אינו נאמן לעניין זה. יוצא מהגמרא שהשליח נאמן רק לעניין נידוי, אבל בית דין לא יוציא ממון מאדם על פי דברי השליח. בהמשך נבאר מדוע יש הבדל בין נידוי להוצאת ממון.

הטור (חושן משפט סימן ח) **והשולחן ערוך** (חושן משפט סימן ח סעיף ה) פסקו שכל המצער את שליח בית דין מכים אותו מכת מרדות, והשליח עצמו נאמן כשנים להעיד שביזה אותו כדי שינדו את המבזה. מדבריהם נראה שמנדים על פי דברי שליח בית הדין, במקרה שביזה את השליח כפי שכתוב בטור או במקרה שמסרב לבוא לדין כפי שמוזכר בגמרא, אבל אין מלקין על סמך דברי השליח.

מדוע השליח נאמן כשני עדים

קצת נבאר מדוע השליח נאמן, ועל פי הסיבות נבין מדוע הוא נאמן רק לעניין נידוי. **רש"י** (בבא קמא קיב עמוד ב ד"ה מהימנין) מפרש ששליח נאמן כשני עדים כי הוא לא משקר בבית דין. לפי רש"י הנאמנות של השליח נובעת מידיעה שלנו שהשליח לא משקר. אך אם כן, מדוע הידיעה הזו לא מספיק טובה כדי להוציא ממון? נראה לפרש שהידיעה הזו היא ברמה של חזקה, מסתבר ששליח לא ישקר בבית דין אבל אין לנו ודאות שהוא לא משקר. כדי להוציא ממון מאדם צריך עדות של שני עדים או שהדבר יהיה ברור לחלוטין. לכן, על מנת לנדות, כאשר בית דין לא עושה פעולה כמו הכאה או הוצאת ממון אלא רק אומר לאנשים להתרחק מאותו אדם, מספיקה חזקה. באור זה יוצא גם מדברי **הסמ"ע** (חושן משפט סימן ח סעיף קטן כג). הסמ"ע מבאר שאנו לא מכים על פי דברי השליח כפי שאנו לא מוציאים ממון על פי דברי השליח. רק דבר שהוא רק דיבור והנהגה כהטלת חרם נעשה על פי השליח. הסמ"ע מדגיש שהדבר לא קשור לחומרת הדין, כי נידוי חמור ממלקות, אלא שאנו לא עושים מעשה על פי דברי השליח. נראה להסביר את ההבדל כפי שבארנו ברש"י. יש הבדל בין ידיעה על פי שני עדים, שעל פיה מוציאים ממון ומלקים בבית דין, לידיעה שנובעת מחזקה.

הריטב"א (מועד קטן דף טז עמוד א ד"ה דכתיב העיני האנשים) כותב שהטעם שמאמינים לשליח בית דין לגבי נידוי, כדי שאנשים יפחדו לזלזל בשליח בית דין. לפי הריטב"א אין סברא להאמין לשליח בית דין יותר מסתם עד אחד, אלא שיש תקנה מיוחדת להאמין לשליח בית דין לגבי נידוי. לפי דברי הריטב"א ברור למה לא נוציא ממון על פי דברי השליח, התקנה היא רק לעניין נידוי כדי ליצור הרתעה, ולא לעניין הוצאת ממון.

נראה שהאורים ותומים (לרבי יהונתן אייבשיץ – אורים ח, י) מבאר גם כדרכו של הריטב"א. הוא חולק על הסבר הסמ"ע שהבאנו לעיל ואומר שאין הבדל אמיתי בין מלקות לנידוי, אם אנו מנדים על פי דברי השליח אין סיבה שלא נלקה על פי דברי השליח. ההבדל הוא שלגבי נידוי לשליח יש נאמנות לנדות כשאומר שהמוזמן לדין לא רצה לבוא לבית דין, לכן הוא נאמן לומר שהמוזמן ביזה אותו ובית דין ינדוהו כי בכל מקרה היה יכול לגרום לכך שינדו אותו. אבל לגבי מלקות לשליח אין נאמנות. גם בדברי האורים ותומים רואים שאין לשליח יותר אמינות מסתם אדם, אלא שנתנו לו כוח לגרום לנידוי של מי שלא מתייחס לשליח כראוי, במקרה שלא מסכים לבוא לדין כפי שהוזכר בבבא קמא או במקרה שמבזה אותו כפי שכתוב בטור ובשולחן ערוך. אבל לא נלקה ולא נוציא ממון על פי דברי השליח.

סיכום

הגמרא (מועד קטן טז עמוד א, בבא קמא קיב עמוד ב) כתוב ששליח בית נאמן כשני עדים לומר שאדם ביזה את בית הדין ואין בדבריו משום לשון הרע. בית הדין מנדה על פי דבריו אבל לא מוציא ממון על פי דבריו. מהטור והשולחן ערוך (חושן משפט סימן ח סעיף ה) נראה שגם לא מלקים את מי שציער את שליח בית דין על פי דברי השליח, אלא רק מנדים.

מדוע השליח נאמן - לפי רש"י נראה שיש לו רמת נאמנות מסוימת, רש"י כותב שהשליח לא משקר בבית דין. נראה לפרש שלפי רש"י רמת הנאמנות לא מספיקה כדי להוציא ממון או כדי להלקות, שהרי אין לו נאמנות כשני עדים. לפי הריטב"א נתנו לשליח נאמנות כדי שלא יזלזלו בשליח בית דין. הנאמנות ניתנה כדי לנדות את מי שמזלזל בשליח או בבית דין, אבל לא כדי להוציא ממון או להלקות. נראה שהסמ"ע (שולחן ערוך חושן משפט סימן ח סעיף קטן כג) הולך בדרכו של רש"י, והתומים (חושן משפט סימן ח סעיף קטן י) סובר כריטב"א.

הרב יוני לביא, מנהל מוקד "חברים מקשיבים" לנוער (טל: 1599-5000-54 בכל ערב, ובאתר: makshivim.org.il)
ופעיל ב'לב אבות' - קו יעוץ להורי מתבגרים (טל': 02-9973232 ובאינטרנט levavot.org.il)

המאבק על הקומה השניה – בין צוק איתן למחמוד ומורל

בעל אולם השמחות 'שמש אדומה' בראשון לציון לא היה יכול לאחל לעצמו פרסום גדול מזה. מדינה שלמה עודכנה באירוע החגיגי שהתקיים אצלו ביום ראשון השבוע כשמחמוד מנסור מיפו, נשא אישה את מורל מלכה. לא היה כלי תקשורת אחד בארץ שהרשה לעצמו להחמיץ את 'חתונת השנה', כשמחוץ לאולם מתגודדים מאות תומכים ומפגינים הנושאים שלטים וזועקים "האהבה תנצח", מצד אחד, ו"התבוללות היא שואה", מהצד השני.

קסם האחדות

יכול להיות שהשבועות האחרונים גרמו לנו קצת להתבלבל. גלי האחוה והערבות ההדדית ששטפו אותנו בעת המערכה בדרום יצרו תחושה מדהימה של אחדות ישראל. מה שהתחיל במבצע 'שובו אחים' והמשיך ב'צוק איתן' היה משב רוח מרענן בתוך היומיום הישראלי הדביק, המתלהם והכוחני. זכינו להרגיש את טעמם המשכר של פטריוטיות וגאווה לאומית, ציונות וכלל-ישראליות. כמובן שאנו מאמינים בכל ליבנו שזו אינה אשליה או אפיזודה חולפת. מה שראינו לנגד עינינו משקף את הטבע העמוק וה-D.N.A הרוחני של עם ישראל. אך יחד עם זה, אנו יודעים שיש כברת דרך ארוכה בין הפוטנציאל לבין המימוש השלם שלו. עוד בטרם התפזר עשן המבצע מיהרו להישמע בתקשורת קולות ביקורתיים והקלחת הפוליטית החלה לבעבע במשנה מרץ. למי שעוד שגה בתקוות שאחרי החודשיים האחרונים דברים ייראו לגמרי אחרת, באה חתונתם של הזוג המעורב והטיחה את האמת בפנים הקריאות הפומביות של ארגון להב"ה (למניעת התבוללות בארץ הקודש) לבוא להפגנה שתשבש את החתונה הערבית-יהודית, עוררו נחשול של תמיכה ואהדה כלפי הזוג הצעיר, ואישי ציבור רבים ובראשם נשיא המדינה, מיהרו לאחוז מיקרופון בידיהם ולגנות את ה'ההסתה לאלימות ולגזענות' ולאחל מזל טוב ורוב נחת כי 'האהבה היא מעל הכול'. אז מה קורה כאן בעצם? עם אחד או חברה שסועה? ישראליות או התבוללות?

ממלחמת קיום למלחמת זהות

כשעם ישראל החל לשוב לארצו לפני כמאה שנה הוא נאלץ להיאבק על **עצם קיומו**. להתמודד עם הקדחת והשממה מצד אחד, ועם שלטון העוין והפורעים הערבים, מהצד השני. יום הכרזת המדינה היה היום בו נפתחה מלחמת העצמאות, וצבאות ערב לא הסתירו לרגע את כוונתם לסיים את מה שהיטלר לא הצליח. בחסדי ה' ובזכות מסירות נפשם של אלפי יהודים, ניצחנו כנגד כל הסיכויים, ומדינת העם היהודי הפכה לעובדה מוגמרת. הצלחנו להפוך את הארץ השוממה לגן עדן פורה, ולבנות כאן מעצמת היי-טק בעלת עוצמה כלכלית, צבאית, חקלאית ותרבותית מעוררת קינאה. השלב הראשון הסתיים ללא ספק בהצלחה מטאורית. אלא שכאן מגיע השלב השני, והוא כרוך באתגר קשה ומורכב הרבה יותר. **מלחמת הזהות**. אל תוך הגוף המופלא צריכה גם להיכנס **נשמה**, ואחרי שלבי הילדות הראשוניים מגיע גם שלב ה**התבגרות והיפוש הזהות והדרך**. האם באנו לכאן להקים את 'שוויץ של המזרח-התיכון' ואי פסטוראלי של שקט בתוך מרחב ערבי גועש, או שהיעוד שלנו גבוה הרבה יותר – 'ממלכת כוהנים וגוי קדוש' שתהיה מגדלור של מוסר וערכים לאנושות כולה וחברת מופת שיתקן עולם במלכות שד-י? זוהי שאלת המפתח המתבררת במדינת ישראל בתקופה הזו, והיא מזמנת לפתחנו שאלות יסוד: מהי משפחה ומהי תרבות? מהו אדם והאם יש הבדל בין עם לעם? מי יקבע את ערכי צה"ל ומהי תפיסת העולם שתנחה את קברניטי המדינה? פולמוס החתונה של הזוג המעורב הוא רק סעיף קטן בתוך המאבק הגדול הזה.

המבדיל בין ישראל לעמים

האם היהדות גזענית? תלוי איך מגדירים גזענות. אם הכוונה היא להשקפה הנפסדת (שכדוגמתה מצאנו אצל הנאצים ודומיהם) שדורסת, משפילה ומנצלת את כל הגזעים ה'נחותים' האחרים, הרי שהתשובה היא 'לא' נחרץ. עם ישראל מאז ומעולם חש אחריות עצומה כאח גדול ("בני בכורי ישראל", שמות ד', כ"ב) כלפי שאר העמים, ומחויבות להשפיע ולהקרין עליהם את דרך הטוב והישר. אך האם הרצון להיות 'אור לגויים' כרוך בטשטוש ההבדלים ומחיקת הזהויות המבחינות בין עם לעם? בוודאי שלא. "המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים". בעולם פוסט-מודרני, 'כפר גלובאלי' המתהדר במחיקת המחיצות ובניחוץ אמיתות ואמונות, עם ישראל ממשיך לדבוק באמונתו, היודעת גם להבדיל, להבחין ולתת לכל דבר את המקום הנכון שלו. אישה אינה זהה לגבר, שבת אינה כמו יום חול ועם ישראל אינו ככל העמים. הקול הצלול הזה אינו פוליטיקלי קורקט בשיח התקשורתי הדורסני של היום, אבל אמת נצחית לא תוכל להתקפל בפני אופנות חולפות.

מי יוביל את המאבק?

את בירור הזהות הזה לא עושים בכוחניות, בהתלהמות או בזלזול במי שמולך. את המאבק הזה עושים בסבלנות ובהקשבה, ולא מוותרים בדרך על ערכים נוספים שיקרים לליבנו כמו כבוד האדם שנברא בצלם ואהבת ישראל. במערכה הזו יש **תפקיד ייחודי לציבור הדתי-לאומי ולאנשי האמונה** שבתוכו. מערכה זו מזקיקה תורה גואלת, היוצאת מבית מדרשו של מורן הרב קוק זצ"ל, המסוגלת לאחד בין הפכים, לכלול בתוכה בהרמוניות תורה וצבא, מוסר ופוליטיקה, כלכלה וחברה, תרבות ומדע, ולהוביל את מדינת ישראל להגשים את ייעודה האמיתי. התורה כבר הבטיחה לנו "וואלך אתכם קוממיות" (ויקרא כ"ו, ג'), ודרשו חז"ל: "שתי קומות" (בבא בתרא ע"ה, א). סיימנו את הקומה הראשונה של עצם הקיום, ועכשיו עלינו לעמול במרץ על הקומה השנייה של הזהות והייעוד. אין כאן קיצורי דרך, רק עבודה יסודית וקשה. אבל איך אמר ראש-הממשלה לא מזמן? "עם הנצח לא מפחד מדרך ארוכה".

יפורסם בעלון באהבה ואמונה

ר' עקיבא ונטילת ידיים

במסכת עירובין (דף כא ב) מובא מעשה בר' עקיבא והקפדתו בנטילת ידיים:

"תנו רבנן: מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורין, והיה רבי יהושע הגרסי משרתו. בכל יום ויום היו מכניסין לו מים במדה. יום אחד מצאו שומר בית האסורין, אמר לו היום מימך מרובין, שמא לחתור בית האסורין אתה צריך! שפך חציין, ונתן לו חציין. כשבא אצל רבי עקיבא, אמר לו יהושע, אין אתה יודע שזקן אני וחיי תלויין בחיידך? סח לו כל אותו המאורע אמר לו: תן לי מים שאטול ידי. אמר לו: לשתות אין מגיעין ליטול ידיך מגיעין? אמר לו: מה אעשה שחייבים עליהן מיתה¹, מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דעת חבירי. אמרו: לא טעם כלום עד שהביא לו מים ונטל ידיו. כששמעו חכמים בדבר, אמרו: מה בזקנותו כך - בילדותו על אחת כמה וכמה. ומה בבית האסורין כך - שלא בבית האסורין על אחת כמה וכמה".

ר' יהושע הגרסי משרתו של ר' עקיבא נענה לבקשת רבו, והלך והביא לו מים. תוספות שם (ד"ה מוטב) אמרו, שר' עקיבא היה במקום סכנה והיה פטור מנטילת ידיים, אלא שרצה להחמיר על עצמו. אך המעשה עדין קשה, שהרי גם אם רצה להחמיר על עצמו, האם מותר היה לו לסכן את ר' יהושע הגרסי? והרי שומר בית האסורים חשד בו כבר שהוא רוצה להשתמש במים לצורך שלילי, ואם באותו יום ר' יהושע היה חוזר בשנית עם מים, אילו חס-ושלום היה נתפס, מי יודע מה היתה אחריתו.

נטילת ידיים אינה אחת משלוש המצוות החמורות - עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים - שאדם מצווה למסור נפשו עליהן, וידועים דברי הרמב"ם (יסודי התורה ה, א): "שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו". לכאורה, לשיטת הרמב"ם אסור היה לר' עקיבא לסכן עצמו, ובודאי שלא את ר' יהושע הגרסי. כיצד הבין הרמב"ם את מה שארע שם?

הרמב"ם מרמז להבנתו במעשה, וז"ל (ברכות ו, יט):

"... ואסור לזלזל בנטילת ידיים, וצוויים הרבה צוו חכמים והזהירו על הדבר, אפילו אין לו מים אלא כדי שתייה נוטל ידיו במקצתן ואחר כך אוכל ושותה מקצתן"

בספר יד-המלך (שם) כתב שהרמב"ם למד את דין מי ש"אין לו מים אלא כדי שתיה" מהמעשה בר' עקיבא ויהושע הגרסי, אלא שהרמב"ם סובר שאסור לאדם לסכן את עצמו לקיום מצות נטילת ידיים. אם נעייין היטב בלשון הרמב"ם ניוכח שיש סיוע להבנה זו, שכן הרמב"ם כותב: "נוטל ידיו במקצתן ואחר כך אוכל ושותה מקצתן". ומבואר שמדובר באדם שנדרש למעט מהרגלי השתיה שלו, וליטול ידיו במקצתן, אך גם לאחר שיטול ידיו במקצתן, עדין יוותרו לו מקצת מהמים לשתיה. מה שנדרש ממנו הוא לא לזלזל במצוות נטילת ידיים, ולשתות פחות מרגילותו, אך לא לסכן את עצמו. אלא שתמוה, שלכאורה משמע מהמעשה שצריך גם להסתכן עבור קיום מצוה זו. מדוע פירש הרמב"ם את המעשה הזה שלא כפשוטו.

הקשיים שבמעשה

אם נעייין היטב במעשה, נראה שהמעשה עצמו מרמז שאינו כפשוטו. מה פשר השבח, שאם בבית האסורים הקפיד ר' עקיבא על נטילת ידיים, על אחת כמה וכמה שהקפיד על כך מחוץ לו. לכאורה משמע שיש מי שיעלה בדעתו, שבתקופה שר' עקיבא היה מחוץ לבית האסורים - הוא היה מזלזל בנטילת ידיים; ולפיכך, הוצרך המעשה להודיע - שאף מחוץ לבית האסורים לא זלזל בנטילת ידיים!

סיוע להבנה תמוהה זו יש מלשון המעשה. לכאורה ראוי היה שר' עקיבא יאמר: "ולא אעבור על דברי חכמים". הלשון - "ולא אעבור על דעת חבירי", משמעותה, שר' עקיבא סבור היה שלא ראוי לתקן מצוה זו, אלא שחביריו החליטו עליה, והוא אינו רוצה לעבור על דעתם. לשון דומה מצאנו בשבת (דף קיח, ב): "ואמר רבי יוסי: מימי לא עברתי על דברי חבירי. יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים לי חבירי עלה לדוכן - אני עולה". מדמיון הלשון משמע, שהמקרה בר' עקיבא דומה למקרה בר' יוסי, בשני המקרים סבור התנא - שחבריו טועים, אלא שהתנא לא רוצה לעבור על דעתם. אך מה הצד לומר שר' עקיבא יחלוק על חשיבות מצות נטילת ידיים?

בית האסורים של ר' עקיבא

בית האסורים שר' עקיבא היה כלוא בו לא היה בית סוהר פשוט, וכן מרומז בפסחים (דף קיב, א): "חמשה דברים צוה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורין. אמר לו: רבי, למדני תורה. אמר: איני מלמדך. אמר לו: אם אין אתה מלמדני - אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות...". גם מעשה זה תמוה ביותר, כיצד יתכן שר' שמעון ואביו היו "מוסרים" יהודים למלכות - פשוטו כמשמעו? לבד מכך, מה פשר מסירת ר' עקיבא למלכות, כאשר ממילא הוא כבר כלוא בבית האסורים!?

במאמר הקודם "ר' עקיבא וקברו שבקיסרי" התבאר ש"בית האסורים" שר' עקיבא כלוא בו - הוא גם "בית האסורים" שהמשיח נמצא בו. בפסיקתא רבתי (פרשה לד) מסופר על המשיח:

"צדיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא' זה משיח שמצדיק דינו על ישראל, כששחקו עליו כשיושב בבית האסורים".

"ישראל" הם אלו שצוחקים על המשיח שיושב בבית האסורים. ולכאורה הדברים תמוהים, מדוע בני עמו של המשיח צוחקים עליו?

מתבקש מאליהם שלא מדובר בבית האסורים במובן הרגיל. "ישראל" שמוזכרים שם הם קבוצת תלמידי החכמים שסבורים שהם "בני ישראל" האמיתיים, ובכל תקופה כל ישראל יכולים לנהוג כמוהם ולעמול בתורה, והגויים הם אלו שיפרנסו אותם. לפי

ראייתם, אדם מישראל שעזב את בית המדרש והלך לעמול בעמל הגשמי לפרנסתו, הוא אדם שכלוא מרצונו ב"בית האסורים"; ולכן הם שוחקים עליו. הפסיקתא באה ומגלה שלאמתו של דבר אדם זה הוא **מחייליו של המשיח**. יסוד זה מרומז גם במסכת סנהדרין (דף צח, א) מסופר שאליהו גילה לר' יהושע בן לוי שהמשיח יושב חולה בפתח העיר רומי בין עניים סובלי חולאים. אגדה זו מופיעה באופן דומה באוצר המדרשים (אייזנשטיין, זרובבל, עמוד 159):

"ויאמר ד' אלי לך אל בית התורף (נ"א בית הלצות) **מקום השוק**, ואלך כאשר צוני... וראיתי איש **נבזה ופצוע**, ויאמר אלי האיש הפצוע ונבזה: זרובבל! מה לך פה. ואען ואומר... ושאלתי לו מה שם המקום הזה, ויאמר אלי זו היא **רומא רבה** שאני **אסור בה בכלא** עד בא **קיצו**... ואומר שמעתי שמעך כי משיח א-להי [יעקב] אתה, ומיד נדמה אלי **כנער מכלול יופי ונעים אין כמותו**."

באגדות אלו ה"משיח" הוא משהו "נבזה ופצוע" ש"אסור" ב"כלא" שנמצא ב"שוק" של "רומי"; או שהוא "חולה" ב"פתח" של "רומי" בין שאר ה"חולים", כאשר ידוע ש"פתח העיר" שימש באותה תקופה כמקום שווקים. גם באגדות אלו, מדובר ביחס של לומדי התורה כלפי חבריהם שעוסקים במסחר בשוק. לומדי התורה סבורים שהם "היהודים הַפְּיִים", הם "בני ישראל האמיתיים" והם חייליו של המשיח. הם שוחקים על חברם שבמקום להיות "בריא ומכובד" בחר להיות "נבזה ופצוע", ול"כלוא עצמו" בעיסוק במסחר ב"שוק". לדעתם, זה התפקיד של אויבי ישראל - שבאותה תקופה היו **הרומאים**.

אך האגדה ממשיכה ומרמזת שהם טועים. הקב"ה רוצה שב"ממלכת הכהנים" של המשיח יהיו גם "סוחרים בשוק", ומי שעוסק בכך הוא מחייליו של המשיח והוא מקרב את ביאתו. ומי שמוכן לבטל מתורתו ולעסוק בתפקיד הפחות מכובד הזה, הוא **ביחידת העילית של המשיח**. הוא אינו "פצוע ונבזה", אדרבא הוא "נער מכלול יופי ונעים אין כמותו".

התורה השלימה של רבי עקיבא

במאמר הקודם "**ר' עקיבא וקברו שבקיסרי**" התבאר שמדובר במחלוקת עתיקת יומין בין יהושע וחכמי דורו לבין עתניאל, שמרומזת בספר יהושע ובספר שופטים. ר' עקיבא המשיך בדורו את שיטת עתניאל. הוא חנך את תלמידיו, שרק העמלים בתורה הם בני חורין, ומי שמתעסק בגשמיות הם אסירים מרצונם ב"בית האסורים" של החיים. "יהושע הגרסי" הוא דמות סמלית שמסמלת את "יהושע" בן נון, והוא מופיע באגדה זו בתור מי שמתעסק בענייני העולם הגשמי, ומשמש כ"חולה מקשרת" בין ר' עקיבא לבין ענייני העולם הזה³.

גם ר' עקיבא יודע שיש צדק בשיטת יהושע בן נון וחכמי ישראל, שגם אדם מישראל שעוסק בחקלאות ובתעשייה ובמסחר נחשב לאדם "חיי" ול"כהן" בממלכת כהנים. בשלב הראשון, אי אפשר לגלות את האמת הזו לתלמידי רבי עקיבא הרגילים שעוסקים בתורה, שהרי רבי עקיבא רצה לחדד בקרבם את ההכרה שרק הם עושים את רצון ד'. אך אפשר לגלות מעט מ"התורה השלימה" הזאת לרבי "יהושע" **הגרסי**, שלפי שמו יש להסיק שהוא אינו עוסק כל היום בתורה בלבד, אלא שהוא עוסק לפרנסתו בטחינת תבואה **לגרסים**⁴.

האגדה מרמזת ש"בזקנותו" רבי עקיבא קיים את "התורה השלימה" הזו – בעצמו, ובלא שתלמידיו ידעו הוא הלך ועסק במסחר בשוק. רבי יהושע **הגרסי** נמצא עמו שם, ואולי הוא אף מספק לו **גרסים** כדי שרבי עקיבא ימכרם בשוק. בשלב הראשון אמר רבי עקיבא על עצמו - שהוא עוסק במסחר רק באופן זמני; והוא בעצם "כלוא" ב"בית האסורים" אך בקרוב הוא ישתחרר ויחזור לעסוק בתורה.

הפסיקתא רבתי שהובאה לעיל מספרת על המשיח, שהוא מצדיק דינו על "ישראל" ש"שוחקים" עליו שהוא ב"בית האסורים", ואף "יהושע הגרסי" מצדיק על עצמו את הדין, והוא מזדהה בשלב הזה עם ר' עקיבא רבו, ומסכים להגדיר את זמן שהותו בשוק כ"ישיבה בבית האסורים". עיקר המעשה מעמיק בשיטת ר' עקיבא ביחס הנאות לאכילה, וכדלקמן.

ההתייחסות לאכילה

כשמשנה רבנו עלה להר סיני לקבל את התורה הוא הורה לזקני ישראל שלא יעלו עמו, וכתב על כך פירוש צרור-המור (שמות כד, יד), שמשנה ביקש מהם להישאר בסמוך למחנה ישראל כדי שיביאו להם משם מאכל ומשתה – "שאין אתם יכולים לסבול ולעמוד בלא אכילה".

אף על פי שהאכילה היתה מאפשרת לזקני ישראל להנות מזיו השכינה, ולקבל מעלות רוחניות, יש בעצם פעולת האכילה מן הגנאי; ואף על פי שהיא היתה נעשית לצורך עמל התורה - היא מנעה מהם לעלות להר סיני. קל-וחומר שיש בפעולת האכילה מן הגנאי כאשר היא נעשית לצרכים גשמיים רגילים, כגון שלאדם יהיה כוח להמשיך ולעמול בעמלו הגשמי.

חכמים תיקנו ליטול ידיים לתפילה ולקריאת שמע ואף **לאכילה** (רמב"ם ברכות, ו, ב). מצוות נטילת ידים לפני האכילה משווה לפעולת האכילה רוממות של קדושה (ברכות דף נג, ב): "תנא: 'וְהִתְקַדְּשְׁתֶּם' - אלו מים ראשונים". ר' עקיבא רומם את עמל התורה, וזלזל בחשיבות העמל הגשמי. בכלל זה הוא רומם את חשיבות השימוש ב"פה" לצורך עמל התורה, וזלזל בחשיבותו בתור אבר המשמש לאכילה. אילו הדבר היה תלוי בר' עקיבא הוא לא היה מתקן את מצוות נטילת ידים לאכילה - שמשווה גם לאכילה צד של קדושה. אולם ר' עקיבא לא רצה לעבור על דעת חבריו.

המעשה מרמוז, שרבי עקיבא לא זלזל במצוות נטילת ידים לאכילה, הן "בזקנותו" כשהיה "בבית האסורים", והיינו בזמן שהיה עמל בשוק, ואכילתו סייעה לעמל גשמי. וקל וחומר שלא זלזל בה ב"צעירותו" בזמן שהיה "מחוץ לבית האסורים", והיינו שהיה ב"בית המדרש", ואכילתו סייעה לו לעמול בתורה.

שר בית הסוהר

כפי שהתבאר, "שומר בית הסוהר" הוא סמלי, והוא משמש כאן כסמל ל"מחשבה" שחכמי ישראל נלחמו בה, כאשר תיקנו נטילת ידים גם לאכילה של אנשים שעוסקים בעמל גשמי. זלזול גמור בגשמיות עלול להשאיר את כלל ישראל במצב של עוני, וממילא הם לא יוכלו לעסוק בתורה. נטילת ידים לכל אכילה - כשם שנטילים ידים לפני תפילה וקריאת שמע – משווה לפעולה הגשמית של האכילה מימד של קדושה, והיא תביא אנשים מישראל להחשיב את העמל הגשמי, ובסופו של דבר להיות עשירים ואמידים, וממילא יהיה להם גם זמן לעסוק בתורה.

"שומר בית הסוהר" שופך את "מי הנטילה" שיהושע הגרסי מביא לר' עקיבא, משום שהוא רוצה שר' עקיבא יזלזל בנטילת ידים לאכילתו שנועדה לסייע לו בעמלו הגשמי בשוק. אם ר' עקיבא יעניק חשיבות של קדושה לאכילתו, הוא יעניק חשיבות גם לעמל הגשמי שלו, וממילא הוא יצליח בעמלו בשוק ("בית האסורים"), והוא יתעשר ויוכל לצאת מהשוק ולעמול בתורה. הקפדה על נטילת ידיים זו, היא עצמה תחתור את הפתח שדרכו יצא ר' עקיבא מ"בית האסורים", ואז יהיה ר' עקיבא כמו "יהושע הגרסי" שנמצא חלק מהזמן ב"בית האסורים" ("שוק"), וחלק מהזמן מ"חוץ לבית האסורים" ("בית המדרש"); ויש לקוות שאף יחזור ר' עקיבא להיות כל זמנו בבית המדרש.

בסיכום המאמר נמצאו למדים שהמעשה בר' יהושע הגרסי ומי הנטילה של ר' עקיבא הוא אחד מהמעשים שדנים במחלוקת שמרומזת בספר יהושע ובספר שופטים, בין יהושע וזקני דורו לבין עתניאל, ביחס הנאות אל הגשמיים על פרטיה השונים. הבנה זו עונה על השאלות שהתעוררו לעיל:

- א. ר' עקיבא לא סיכן את יהושע הגרסי בזמן שביקש ממנו להביא לו מים ליטול את ידיו לאכילתו, מכיוון שמדובר ב"שר בית האסורים" סמלי.
- ב. היה צד לומר שר' עקיבא זלזל במצוות נטילת ידיים לאכילה אף בהיותו מחוץ ל"בית האסורים", ולכן המעשה הוצרך לשלול זאת⁵. וממילא מובן גם הקל-וחומר שבמעשה, והיינו, שאם ר' עקיבא הקפיד ליטול ידיו לפני אכילה שנועדה לסייע לעמל גשמי (בהיותו ב"בית האסורים" הסמלי), קל וחומר שהקפיד ליטול ידיו לפני אכילה שנועדה לסייע לעמול בתורה ("בצעירותו" והיינו ב"היותו בבית המדרש").
- ג. ניתן להבין גם את האיום של רשב"י על ר' עקיבא – שכבר כלוא ב"בית האסורים" – שאם הוא לא ילמדו "תורה" הוא ימסור אותו ל"מלכות". כאשר רשב"י מבקש מר' עקיבא שילמדו "תורה", הוא מבקש ממנו שיגלה לו באופן רשמי, שגם בתוך ענייני הגשמיים גנוזה "תורה". והוא "מאיים" עליו, שאם לא יסכים לכך, הוא יגרום לכך שר' עקיבא יישאר לעסוק באופן קבוע בענייני ה"מלכות", שהיא ה"ספירה" התחתונה שקשורה לעניינים הגשמיים. מצב קבוע זה, יהיה בגדר "מעשה רב", שמאשר יותר מכל, שגם בעניינים הגשמיים גנוזה "תורה", ומי שעוסק בהם, נחשב לו כאילו הוא עמל בתורה⁶.

¹ העובר על גזירות חכמים חייב מיתה בידי שמים מסוג מיוחד (עיי' כללי-המצוות לר' יוסף ב"ר אברהם גיקטיליא, ערך 'חכמים', ד"ה ודע).

² "ויחן את פני העיר... ושמואל אמר: שווקים תיקן להם" (שבת דף לג, ב).

³ במאמר הקודם "[ר' יהושע בן ר' עקיבא ואשתו](#)" התבאר ש"יהושע" בנו של ר' עקיבא - גם הוא דמות סמלית שמסמלת את "יהושע" בן נון. אלא שאותן אגדות שמספרות על מערכת היחסים שבינו לבין אשתו, מרמזות ש"יהושע" בן נון קיבל בסופו של דבר את שיטת עתניאל ור' עקיבא.

⁴ כפרוש השני ברש"י בעירובין (דף כא, ב).

⁵ הבנה זו מסבירה את המעשה העמום במשנה בעדויות (ה, ו) שלפי גרסת הקדמונים (שאלתות מצורע, צ; הלכות גדולות, א; סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה; מחזור ויטרי, מח) נידו את "אלעזר בן הגר" שזלזל בנטילת ידיים. צריך להבין מדוע הערעור והפקוק באחת ממצוות חכמים מצא לו מקום להתעורר דווקא במצוות "נטילת ידים"? ומדוע מדגישים שהמפקק היה "בן גר"? ולאור מה שהתבאר במאמר, המעשה בעדויות מרמז שמי שנטש את הגשמיים ובחר בצד הרוחני של החיים ועשה צעד ענק והתגייר, עלול לזלזל בהקניית חשיבות לפעולה גשמית כמו אכילה, ולכן בנו שהתחנך אצלו עלול לחלוק במפורש על חכמים ולפקק במצוות נטילת ידיים. אולם ר' עקיבא שאף הוא היה "בן גר", לא נכשל בכך, ולא "עבר על דברי חביריו" ולא חלק בפועל על חכמים, והשתדל לקיימם גם מדוחק.

⁶ ובמאמר "[ר' עקיבא וקברו שבקיסרי](#)" התבאר שזהו גם פשר המעשה ב"קבורת" ר' עקיבא במרכז השוק של קיסרי. אך כפי שהתבאר במאמר הקודם "[ר' יהושע בן ר' עקיבא ואשתו](#)" האגדות שמספרות על מערכת היחסים שבין "יהושע" לבין אשתו, מרמזות ש"יהושע" בן נון קיבל בסופו של דבר את שיטת עתניאל ור' עקיבא, ולא להיפך.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ט)

Paris, France

פריז, צרפת

כסלו תשע"ב

ירושת הבת

שאלה

האם בימינו הבת יורשת?

תשובה

- א. סדרי הירושה שנקבעו עפ"י דיני התורה הם שהבן בזוכה בירושת אבותיו ולא הבת¹, וזאת מכיוון שגם בעלה של הבת איננו מתחלק בירושה עם אחיותיו ועל כן אין כאן משום קיפוח זכויות הבת. הלכה זו נוהגת בכל הזמנים ובכל המקומות.

- ב. חכמים תקנו תקנות שמטרתן להבטיח שהבנות יקבלו חלק בנכסי האב עוד בחייו, כדי להבטיח את עתידן הכלכלי ואת נישואיהן בדרך מוכבדת.² בנוסף לכך במשך הדורות יצרו חכמים דרכים הלכתיות שמבטיחות את אי-קיפוחן של הבנות בחלוקת הירושה באמצעות שטר חצי זכר או שלם זכר.³ מאידך גיסא הסכימו הפוסקים שאין לשנות את סדרי הירושה שבתורה משום "דינא-דמלכותא"⁴ או "מנהג המקום"⁵, ולפיכך הבת איננה יכולה לתבוע חלק מהירושה מכוח הלכות אלו.
- ג. במקום שעפ"י חוקי המדינה חתימת הבת נדרשת ע"מ לאפשר לבנים לרשת, הבת יכולה לסמוך על הפוסקים שאינם מחייבים אותה לחתום על צו הירושה ולפיכך זכותה לדרוש חלק מהירושה.⁶ לכן נהגו בתי-הדין שלא לפגוע באישה ובבת ולדאוג באמצעים הלכתיים לקבלת חלק בירושה. נצטט מדברי הרב שלמה דיכובסקי חבר בית הדין הגדול לשעבר ומנהל בתי הדין הרבניים בהווה: "... נער הייתי ועדיין לא זקנתי, ומתוך אלפי תיקי ירושה שבהם דנתי לא היה גם תיק אחד שחילקנו את העזבון בין הבנים תוך נישול הבת והאשה, מדובר גם בתיקי ירושה של משפחות חרדיות ומדקדקות בקלה כבחמורה, כולל משפחות של גדולי תורה. בכל אותם צווי ירושה, שהם לכאורה בניגוד להלכה בצענו בהסכמת הצדדים, הקנאות מתאימות, ע"מ לחלק את העזבון לפי ההלכה - מדיני הקניינים גם אם לא מדיני הירושה..." (תחומין כרך יח עמ' 30).
- ד. על-כן הדרך המומלצת ביותר היא כתיבת צוואה בהתייעצות עם ת"ח הבקי בנושאים אלו, שתבטא את דין התורה בעניין הירושה בסכום קטן, וכל השאר יחולק בין הילדים בחלקים שווים.⁷
- ה. דרך זו תבטיח גם את ערך השלום בתוך המשפחה, ערך שנשכח פעמים רבות בדורנו כאשר פורצים מאבקי ירושה קשים ומרים, בין היורשים.

¹ סדרי-הירושה הנוהגים עפ"י דיני תורה מבוארים במסכת ב"ב (קח ע"א) ואומרת המשנה שם שהבנים הם היורשים מהאב ולא הבנות. בגמ' (בב"ב קי ע"א-ע"ב) מובאים שני מקורות לכך: א) "איש כי ימות וכן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו" (במדבר כז, ח), טעמא דאין לו בן, הא יש לו בן, בן קודם. ב) "והתנחלתם אותם לבניכם אחרים" (ויקרא כה, מו), בניכם ולא בנותיכם. עוד דורשת הגמ' (ב"ב קיא ע"א) שאף בנכסי האם, אין הבת יורשת במקום הבן: "בעא מיניה מנין לבן שקודם לבת בנכסי האם, אמר ליה דכתיב "מטות" מקיש מטה האם למטה האב, מה מטה האב הבן קודם לבת אף מטה האם הבן קודם לבת...". נמצאנו למדים שעל פי דין תורה הבת איננה יורשת במקום הבן, בין בנכסי האב ובין בנכסי האם. כן פסקו הראשונים, רי"ף ב"ב נב ע"א, רא"ש ב"ב ח, א, רמב"ם נחלות א, א-ב, וכך נפסק בשו"ע חו"מ סי' רעו.

² דאגת חכמים לבנות באה לידי ביטוי בתקנת עישור נכסים. מבואר בגמ' בכתובות (סח ע"א) שחכמים תקנו שבת שלא נשאה בחיי האב, תיטול חלק מנכסי הירושה כנדוניית נישואין. וכן פסק הרמב"ם (אישות כ, א-ג): "צוו חכמים שיתן אדם מנכסיו מעט לבתו כדי שתנשא בו ... האב שמת והניח בת אומדין דעתו כמה היה בלבו ליתן לה לפרנסתה ונותנין לה ... ואם לא ידעו לו בית-דין אומדן דעת, נותנין לה מנכסיו עישור לפרנסתה". כמו כן במקום שהאב נפטר ואין די בנכסים לפרנסת הבנים והבנות, הבנות מקבלות את מזונותיהן והבנים נשלחים "לחזר על הפתחים" משנה כתובות (פי יג משי' ג ואין הלכה כאדמון). רמב"ם (פי יט מהלכות אישות ה' כא) שו"ע אבן העזר (סי' קיב סע' יא).

³ בדורות קודמים היה מקובל שאבי-הכלה מוסר שטר "חצי-זכר" או שטר "שלם-זכר" לבת, כבר מזמן הנישואין. המשמעות של השטר הוא שהאבא מתחייב לבת סכום כסף, על-תנאי שהבנים לא יתנו לבת את חלקה בירושה. על-ידי כך האב מוודא עוד בחייו שהבת תקבל את חלקה בירושה, שהרי במידה והבנים לא יסכימו לתת לה את חלקה, תוכל הבת לתבוע את פירעון החוב שהתחייב לה האבא עוד מחיים. ועיין עוד בתחומין כרך ד עמ' 342 במאמרו של מו"ר הרב זלמן נחמיה גולדברג, שהאריך בביאור מנהג זה.

⁴ יש לעיין האם הבת רשאית לזכות. הפוסקים נקטו בפשטות שאין הבת יורשת ע"פ ההלכה גם במקום שדינא דמלכותא דינא קובע שהיא כן יורשת. בשו"ת הרשב"א (ח"ו סי' רנד ואחריו פוסקים רבים).

⁵ במקום שיש מנהג שהבת יורשת חלק בשווה לשאר היורשים, כתבו הפוסקים שאין למנהג כזה תוקף מבחינה הלכתית. עיינו במהרי"ק (שורש ח) שכינה מנהג זה מנהג גרוע ובעקבותיו כתב גם המהרשד"ם (חו"מ סי' שד), ועוד כתב המהרי"ק שהיות והמוריש בעצמו איננו יכול לשנות את סדרי הירושה, כך ג"כ אין בכוחו של המנהג לעשות זאת. אמנם עיינו בריב"ש (סי' נב), שהובאו דבריו להלכה ברמ"א (שו"ע חו"מ סי' רמח).

הריב"ש דן בדברי הגמ' (ב"ב קלז ע"ב) שפוסקת שמוריש שהקנה נכסיו לפלוני ואחריו לפלוני, אין למקבל השני אלא מה ששייר הראשון, אולם במצב שה"מקבל הראשון" ראוי לרשת את ה"נותן", הנכסים עוברים ליורשיו של "הראשון" ולא ל"מקבל השני". בהקשר למקרה כזה כותב הריב"ש: "מה שכתבת שאחריך... כיון שהראשון ראוי ליורשו, דירושה אין לה הפסק, זה היה אמת אם היה נעשה בין יהודים במקום שדנין דיניהם בדיני ישראל אבל המצוה הזו היא דר במיורקה בחזקת עובדי-כוכבים, וכן האשה הבאה לירש מכח הצוואה גם היא שם בחזקת נכרית, וכן הללו הבאים לירש מחמת קורבה גם הם דרים שם בחזקת נכרים וגם ביהדותם היה להם לדון בדיני עובדי כוכבים כי כן נהגו קהל מיורקה מרצונם..."

המשמעות הפשוטה של הריב"ש היא שמכוח מנהג ניתן לשנות את סדרי הירושה הנוהגים על פי דין תורה ועל כן בדין "אחריך" הנכסים יעברו למקבל השני ולא ליורשיו של הראשון, כמתחייב על פי דין תורה. אולם בקצות החושן (רמח ס"ק ג) כתב בשם התשב"ץ והמהרי"ט שדברי הריב"ש לא נפסקו להלכה, וכ"כ בשו"ת יוסף אומץ (חיד"א) סי' ד. אולם החתם סופר (חו"מ סי' קמב) מבאר שאף הריב"ש מודה שמנהג לא מבטל סדרי ירושה, ורק בנוגע לדין "אחריך" התלוי בכוונת הנותן הולכים אחר המנהג. דלענין, בלשון התורה המושג "נתינה" יכול להתפרש כ"הורשה" או כ"הקנאה", ועל כן אם המקבל הראשון ראוי לרשת את הנותן אנו תולים לומר שכונת הנותן הייתה לירושה, ואין הפסק בירושה. אולם כאשר הנותן היה רגיל לדון בערכאות, אנו מבררים את כוונתו על פי אותם המושגים, ועל כן אנו דנים את כוונתו כנתינה ולא כהורשה. באופן זה אף בדיני תורה, אין כאו דין ירושה אלא מתנה, ולפיכך המקבל השני זוכה בנכסים ואפילו שהמקבל הראשון ראוי לרשת את הנותן. ומסיים החתם סופר: "אבל חלילה לעלות על הדעת לעקור חקי ומשפטי התורה אפי' כחוט השערה...". דברי החתם סופר אף הובאו בפתי תשובה (חושן משפט סי' רמח ס"ק ב). מתוך הנ"ל עולה שכל דברי הריב"ש נאמרו דווקא ביחס לנתינה, שאז אומרים שכונת הנותן נקבעת על פי מנהג המקום, אך אין מכאן ראייה שמנהג יכול לשנות סדרי הירושה. עוד עיינו בדברי החיד"א בספרו "טוב-עין" (סי' יז) שדן בשאלה האם מנהג יכול לשנות סדרי ירושה וכתב: "לענין אחד שרצה לירש כמנהג או"ה וטען שהמנהג בעירו לדין בערכאות של גויים ודינא דמלכותא דינא... מ"מ אם כן המנהג שנהגו באמת משנים קדמוניות לכאורה נראה דמצוי לומר קי"ל כהריב"ש ומו"ר"ם ומהר"ש"ך שהביא הרב כנסת-הגדולה בתשובתו... וצריך להתיישב בדבר ועת לקצר והיה לכם לזיכרון". משמע מדברי החיד"א שכאשר ישנו מנהג מבורר, ניתן לטעון קים לי כשיטות הסוברות שבכוחו של מנהג לשנות את סדרי הירושה. אולם מו"ר הגרז"ן גולדברג באר שכונת החיד"א היא דווקא למקרים שבהם ישנו צורך בקניין, כגון בנדון של הריב"ש לעיל, או במקרה של נישואין כגון ירושת הבעל שאז ניתן לעשות את הנישואין על תנאי, אולם במצב של ירושה בלבד כגון ירושת הבת, לכל הדעות אין לשנות את סדרי הירושה בהסתמך על המנהג. ועיין עוד בשו"ת "יוסף-אומץ" (סי' ד-ה), שגם בו עוסק החיד"א בדין זה.

⁶ המהרש"ם (ח"יב סי' טו) ביאר שישנם שני סוגים של "מנהג המדינה" בנושא זה. ישנן מדינות שחוקי הירושה הם כאלה שע"מ לזכות בירושה היורשים נדרשים להצהיר על עצמם כיוורשים, וללא הצהרתם בתוך זמן נכסי הירושה עוברים לרשות המדינה. באופן זה אסור לבת לבוא ולהצהיר כיוורשת לכל הדעות משום שבכך היא גוזלת את ממונם של הבנים ב"קום עשה". לעומת זאת, ישנן מדינות, וכך גם המנהג כיום במדינת ישראל, שהירושה מחולקת מיידית בין היורשים על פי דיניהם אלא שישנו צורך בחתימת היורשים על מנת לממש את הירושה. דווקא באופן זה יש לדון אם הבת חייבת לחתום בקום עשה על מנת שהבנים יזכו בירושה או שמא היא רשאית לנהוג ב"שב ואל תעשה" ולסרב לחתום על צו הירושה. חילוק זה של המהרש"ם הובא גם ב"מנחת יצחק" (שם), בשו"ת "משנה הלכות" (ח"יט סי' שכו), וכן ב"פתחי חושן" (חלק ירושה ואישות פרק א ס"ק ה), ובנוגע למצב השני נחלקו הפוסקים כיצד יש לנהוג, וכפי שנבאר את צדדי הספק לקמן.

האחרונים דנו בשני טיעונים אפשריים שמכוחם ניתן לחייב את הבת לחתום על צו הירושה: (א) סירובה של הבת לחתום על שטר הירושה נחשבת כ"מידת סדום", היות וזה נהנה וזה אינו חסר, וקיימא לן שכופים על מידת סדום. (ב) הבת מחויבת לחתום מדין השבת אבידה. מהסוגיא ב"ק (קב ע"ב) שעוסקת במצב שהקונה קנה קרקע לעצמו אך כתב את שטר המכר על שם חברו, וכעת חוזר הקונה ותובע מהמוכר שיכתוב לו שטר נוסף על שמו. מבאר הגמ' שאף על פי שכולם מודים שהשדה שייך לקונה והדיון הוא רק לגבי כתיבת השטר, אין מחייבים את המוכר לכתוב שטר נוסף. כך פסק גם המחבר (שו"ע חו"מ סי' ס סע' ט). מדברים אלו עולה, שאין כופים אדם לכתוב שטר מכר/הלוואה נוסף בעבור חברו.

וכן פסק בשו"ת הבי"ח (סי' לו) שאין לכפות על כתיבת שטרות, ואפי' שאין שום חשש הפסד/זילותא בכתיבה. עיינו גם בש"ך (שו"ע חו"מ סי"ק לד) בשם המהרש"ל חלק על הבי"ח. לכן, על פי הבי"ח, כשם שאין כופים על כתיבת שטרות, כך גם כן אין לכפות על הבת לחתום על צו הירושה, ואין בכך משום "מידת סדום".

אולם, מתוך דברי האחרונים מצאנו שיש מקום להסתפק בין בדעת הש"ך ובין בדעת הבי"ח.

אף בדעת הש"ך נקט הרב-פעלים כדבר פשוט שיש לבת הפסד בחתימתה שהרי הוחזק שמה כבעלת ירושה וכעת שמה יוזל בעולם "ובן מנה נעשה בן פרס", ולפיכך כתב הרב-פעלים שמסוגיה זו ישנה ראייה שאי אפשר לכפות את הבת לחתום על צו הירושה. אמנם עיינו גם נח"צ (חו"מ סי' רעו)

בשו"ת "פני-משה" (ח"יב סי' טו), מבואר שנחלקו המהר"י באסן והמהרי"ט בשאלה זו. המהר"י באסן סובר שהבת איננה מחויבת לחתום על צו הירושה ולפיכך היא רשאית לבקש פיצוי כספי בעבור חתימתה, ומאידך המהרי"ט חולק וסובר שהבת חייבת לחתום על צו הירושה מדין השבת-אבידה. בשו"ת "רב-פעלים" (חו"מ סי' טו), וכן בשו"ת "מנחת אשר" (פרשת פנחס סי' נח), התקשו בסברתו של מהר"י באסן. ואעפ"כ העלו לדינא שמחמת שיטת המהר"י באסן אי אפשר לחייב את הבת לחתום על צו הירושה. גם בשו"ת מהרי"א הלוי (ח"א סי' ד), כתב כן, שמחמת דברי המהר"י באסן לא יצאנו מידי ספק ועל כן אי אפשר לחייבה לחתום.

וכן בשו"ת "יביע אומר" (ח"ט חו"מ סי' ח) וב"פתחי-חושן" (ירושות פרק א סי' ד) העלו שהבת איננה חייבת לחתום על הצו ללא פיצוי ראוי. ועיינו עוד בתחומין כרך כו עמ' 188 במאמרו של הרב אברהם שרמן, חבר בית הדין הגדול, שגם מדבריו משמע שהבת רשאית לתבוע תשלום בעבור חתימתה.

⁷ עיינו עוד בשו"ת "במראה הבזק" (ח"ד תשו' קלוז)

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

יצא לאור! שו"ת במראה הבזק, חלק שמיני.

תשובות לשאלות מרבני הגולה. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".

